

SMYRNA'DAN İZMİR'E DÖNÜŞÜMÜ DİL ÇEŞİTLİLİĞİ BAĞLAMINDA YENİDEN OKUMAK

IN THE CONTEXT OF LANGUAGE DIVERSITY, REREADING THE TRANSFORMATION FROM SMYRNA TO İZMİR

Yasemin ÖZCAN GÖNÜLAL

Öğr. Gör. Dr., İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü,
Genel Kültür Dersleri Bölümü, yaseminozcan@iyte.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 22 Şubat 2024
Kabul edildiği tarih: 1 Mayıs 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2024

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 22 February 2024
Date accepted: 1 May 2024
Date published: 25 June 2024

Anahtar Sözcükler

İzmir Dil Atlası; Türkçe; İzmir Ağzı;
Akdeniz Dilleri Mirası; Alıntı
Sözcükler

Keywords

Language Atlas of İzmir; Turkish;
İzmir Dialect; Mediterranean
Language Heritage; Loanwords

DOI

10.33171/dtcfjournal.2024.64.1.14

Öz

İzmir (Smyrna), Doğu Akdeniz'in yaklaşık XVII. yüzyıldan XX. yüzyılın başına kadar çok kültürlü ve çok dilli şehirlerinden biri olmuştur. Bu bağlamda 'Smyrna'dan İzmir'e dönüşüm' ifadesi ile metaforik olarak Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde bir Akdeniz kenti olan Smyrna'nın bir Türk şehri olarak İzmir'e dönüşmesi kastedilmektedir. Bu çok kültürlü ortamın yarattığı ve şehrin dokusuna sinen muazzam tarihi ve kültürel miras, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde çok az şehirde görebildiğimiz türdendir. 1922'den sonra İzmir'in modern bir Türk şehri olarak inşasında da bu kökler şüphesiz etkili olmuştur. Ancak kültürel mirasın taşıyıcısı olan dillerin birbirleriyle ilişkisine dair literatürdeki bilgiler oldukça sınırlıdır. Diller arasındaki alışveriş ve birbirleri arasındaki ödünçlemelerin tespiti bir kenti 'anlama'nın yanı sıra; ağız bilimi (diyalektoloji) ve sözlük bilimi (leksikoloji) çalışmalarına da önemli katkılar sağlayacaktır. Bu incelemede öncelikli olarak bu dilsel mirası (language heritage) yaratan tarihsel ve kültürel doku ele alınacak; ardından, İzmir'de geçmişten günümüze konuşulduğu tespit edilen diller arasındaki ilişki değerlendirilecektir. Böylece söz konusu dillerle Türkçe arasındaki ilişkiye tarihsel bir perspektiften dikkat çekmek ve bu dillerden bazılarının İzmir diyalektine katkılarını ortaya koymak amaçlanmaktadır. Aynı zamanda, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle Balkanlar ve Kafkasya'dan göç yoluyla şehre gelenlerin dilleri de işaret edilerek henüz ortaya konmayan İzmir'in dil atlası için öncül bir çalışma sunmak hedeflenmektedir.

Abstract

İzmir (Smyrna) was among the Eastern Mediterranean's multicultural and multilingual cities from the 17th century to the beginning of the 20th century. The metaphorical statement of 'transformation from Smyrna to İzmir' points out the multicultural and multilingual life during the transformation of Smyrna, a Mediterranean city in the Ottoman Empire, to İzmir as a Turkish city. Few cities within the Ottoman Empire had the vast historical and cultural heritage that this city had, permeating the very texture of the city, and fostered by this multicultural environment. These origins had an impact on İzmir's evolution as a modern Turkish city after 1922. However, there is limited research on the languages representing this heritage and their influence on the İzmir dialect. The identification of exchanges and borrowings between languages will not only contribute to understanding of İzmir, but it will also provide significant contributions to the fields of dialectology and lexicology. In this study, the focus is on the historical and cultural context that created this linguistic heritage; subsequently, it will be evaluated the relationships between the languages spoken in İzmir from the past to the present. Therefore, drawing attention to the relationship between the aforementioned languages and Turkish from a historical perspective will reveal the contributions of these languages to the dialect of İzmir. By highlighting the languages of people migrated to İzmir especially from the Balkans and the Caucasus from the mid-19th century, it is ultimately intended to provide a pioneering study regarding the language atlas of İzmir.

Giriş

İzmir, Doğu Akdeniz'in yaklaşık XVII. yüzyıldan XX. yüzyılın başına kadar çok kültürlü ve çok dilli şehirlerinden biri olmuştur. Helenistik ve Roma dönemlerinde 'Smyrna / Zmyrna' olarak anılmaktadır. İlk yazılı kaynaklarda *Smurna* (Σμύρνα), *Smurne* (Σμύρνη) olarak en erken VII. yüzyılda görülür. Şehrin adı Yun. *Smyrna / Smyrni* (Σμύρνη) (~ Erm. *Zmürnia*) > *Zmirni* > *İ Zmirni* > *Tü. İzmir* şekline evrilmiştir. Kentin adıyla ilgili mitoslardan en meşhuru, bir Amazon kraliçesinin adını taşımasıdır (Doğer, 2020, s. 68). Kuruluşuyla ilgili son yapılan çalışmalara göre Bornova'da bulunan Yeşilova Höyüğü'nün keşfiyle şehrin tarihinin Neolitik Çağ olarak adlandırılan MÖ 6500'lere uzandığı anlaşılmıştır (Derin, 2020, s. 1-10). Bilinen ilk yerleşimlerden birinin MÖ 3000 yılları civarında Bayraklı yakınlarında Tepekule adı verilen mevkide kurulduğu, ikinci defa MÖ 344 yılında Kadifekale'de Büyük İskender tarafından inşa edildikten sonra ise şehrin hızla geliştiği bilinmektedir. Sırasıyla Roma, Bizans, Arap ve tekrar Bizans hâkimiyetine geçmiş; ardından Selçuklu ve Anadolu Beylikleri dönemini görmüş, Timur tarafından kuşatılmış ve nihayet Osmanlı Devleti'nin eline (1425) geçmiştir. Beyru'nun da vurguladığı gibi (2011, s. 1-3) çeşitli istilaları atlatan İzmir, tüm medeniyetlerden izler taşıyan, özellikle XVII. yüzyılda ticaretin gelişmesiyle çekim noktası hâline gelerek etnik yönden çeşitlilik gösteren bir kent profili çizmektedir. 'Liman kent'lerin sosyal yapısı sadece yerli unsurlardan oluşmadığı için İzmir de buna bağlı olarak kozmopolit bir toplumsal yapıya sahipti (Yılmaz, 2007, s. 132). XIX. yüzyılda 'doğunun küçük Paris'i' olarak anılan İzmir, Batılı seyyahlar için özellikle XVII. yüzyıldan sonra bir cazibe merkezi olmuştur. Hem Helenistik ve Roma dönemlerine ait barındırdığı pek çok arkeolojik kalıntıyla antik bir şehir hem de bir 'şark şehri' olması dolayısıyla egzotik bir havaya sahiptir. XIX. yüzyılda şehrin toplumsal ve kültürel yaşantısına Almanlar, Ruslar, Belçikalılar, Avusturyalılar, Amerikalılar, İsviçreliler, Araplar ve Acemler de katılmıştır (Pınar, 2013, s. 13/115). I. Dünya Savaşı ve ardından 1919-1922 yılları arasında yaşanan Yunan işgali dönemi İzmirliilerin tüm farklılıklarına rağmen bir arada yaşama kültürünü büyük oranda zedelemiştir.

Bu araştırmada "Bir zamanlar şehrin sokaklarında canlı bir şekilde duyulan bu dillerin izleri nerede?" sorusundan yola çıkarak İzmir'de geçmişte konuşulan diller ile Türkçe arasındaki ilişkiye tarihsel bir perspektiften, kültürel miras değeri açısından dikkat çekmek, söz konusu dillerin İzmir diyalektine katkılarını tespit etmek ve İzmir dil atlası için öncül bir çalışma ortaya koymak amaçlanmaktadır.

1. ÇOK KÜLTÜRLÜ BİR ŞEHİR OLARAK İZMİR

İzmir, XVI. yüzyılda küçük bir kasaba görünümündeydi. 1426 tarihinde Aydınoğulları Beyliği'nin şehri almasından itibaren Osmanlı egemenliği altına giren şehirde Aydın kökenli güçlü Türkmen beyleri ikamet etmektedir. 1528 yılında yaklaşık 225 Müslüman, 31 gayrimüslim hane vardır. Bir evde 5 kişi yaşadığı varsayıldığında şehrin nüfusu ortalama 1300 kadardır (Kütükoğlu, 2000, s. 11). Bu dönemde Müslüman nüfus, Müslüman Mahalleleri olarak anılan Kadifekale'nin alt tarafları ile Liman arasında yerleşmişlerdi¹. Rum Mahallesi ise Basmahane ile Alsancak arasında yer almaktaydı. XVI. yüzyıl başlarında uluslararası ticaret yolları henüz İzmir'e uğramadığından kentin nüfusu yalnızca Türk ve Rumlardan oluşmaktaydı. 1630'dan sonra demografik yapının değiştiğini görüyoruz (Goffman, 2000, s. 20/127). XVII. yüzyılda Rum Mahallesi'nin yanı sıra Ermeni ve Yahudi Mahallesi de oluşmuştu (Yılmaz ve Yetkin, 2003, s. 142). Ermeni Mahallesi şehrin merkezinde, rıhtımın tam arkasındaydı ve Basmahane ve Reşadiye isminde iki büyük caddeye sahipti (Hewsen, 2018, s. 52).

XVIII. yüzyılın sonunda Yunanlar ağırlıklı olmak üzere Avrupalı nüfus artmış, XIX. yüzyılda bu oran tersine dönmüştür (Neumann ve Tamdoğan, 2009, s. 61-64). Dolayısıyla İzmir şehirde çok kültürlü bir yaşantının, XVII. yüzyıldan itibaren filizlenmeye başladığını söyleyebiliriz. XVIII. yüzyıl sonunda Karadeniz'in kuzey ve doğu kıyılarında yaşayan Tatarların göçüyle² şehirde 'Kefe Mahallesi' adlı yeni bir Müslüman mahallesi oluşur. Adı geçen mahalleye XIX. yüzyılda Kırım Savaşı sonrası Kırımlı Müslümanlar da gelmeye başlar. Yine bu dönem, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası imzalanan Berlin Antlaşması sonrası Romanya, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ'dan Müslüman göçmenler gelirler. Hemen akabinde iki Osmanlı vilayetinin Yunanistan'a bağlanmasını kabul eden Osmanlı-Yunan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Teselya ve İpiros'tan da Müslümanlar İzmir şehrine göç ederler. Dördüncü göç dalgasına Balkan Savaşları (1912-1913) yol açmıştır. Arnavutluk, Trakya, Midilli, Sakız ve Girit ağırlıklı olmak üzere Müslüman nüfus, İzmir ve çevresine yerleşmiştir. Beşinci ve sonuncu Müslüman göç dalgası ise 1923 yılında Lozan Antlaşması'na yapılan ek bir protokolle gündeme gelen mübadele ile

¹ Faik Paşa, Agora civarındaki Han Bey Mahallesi (Pazar), Selatinzade ve İç Liman çevresindeki Liman Mahallelerine ek olarak 1575'te Şeyhler, Ali Çavuş ve Yazıcı Mahalleleri kaydedilmektedir. XVII. yüzyılda Mir Ali, Yaycılar, Çiçek, Hatuniye, Cedid, Kefeli, Cami-i Atik, Kasap Hızır, Hasan Hoca ve Yukarı Kale Mahalleleri ortaya çıkmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. (Yılmaz ve Yetkin, 2003, s. 142); (Serçe, 2018, s. 63).

² F. Yılmaz bu göç dalgasının 1774 Osmanlı-Rus Savaşı yenilgisiyle ilişkisinin muhtemel olduğunu belirtir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Neumann ve Tamdoğan, 2009, s. 62).

gerçekleşmiştir. Sözü edilen Müslüman grupların arasında az sayıda Arap nüfusun olduğunu XVIII. yüzyılın ikinci yarısında görülen küçük bir Arap Mahallesinden anlıyoruz (Neumann ve Tamdoğan, 2009, s. 61-64).

XIX. yüzyıl başına kadar Alsancak'ta Kordon bölgesinde bulunan Frenk Sokağı ve Gül Sokağı İzmir'deki Levantenlerin³ ve Fransız, Hollandalı, İngiliz ve Venedikli gibi Avrupalı tüccarların yaşam alanıydı (Yılmaz, 2007, s. 170). Karataş semtine ise şehrin geleneksel Musevi Mahallelerinden ayrılan Yahudiler taşınmıştı (Yılmaz ve Yetkin, 2003, s. 165). XIX. yüzyılda şehirde Pazaryeri ve Kasap Hızır Mahallelerinde yaklaşık 200 kişi civarında İranlı yaşıyordu. XIX. yüzyılın bitiminde Smyrna, modern ve barbar, gencecik ve çok yaşlı, Yunan, Fransız, İtalyan ve Türk, tuhaf biçimde karışık öğelerden oluşan, kozmopolit ve çok dilli bir şehir olarak tanımlanıyordu (Smyrnelis, 2009, s. 207). 'Gâvur İzmir-Müslüman İzmir' tanımlaması da bu dönemde daha görünür hâle gelmiştir. Frenk Mahallesi'nde Batı Avrupalı ve Katoliklerin oluşturduğu yapıyı tasvir eden bu tanımlamada; Rum, Ermeni ve Yahudiler dışarıda tutuluyordu (Pınar, 2013, s. 14).

İzmir, 1912 yılında Balkan Savaşları'ndan ve Girit Bunalımı'ndan kaçan Rumeli ve Balkan coğrafyasından sürülen çoğunluğu Türklerden oluşan Müslüman grupların göç dalgasıyla karşılaşmıştır. Müslüman Boşnaklar, Arnavutlar, Makedonlar, Çingeneler gibi farklı etnik kökenden gelenler de vardı. Resmî rakamlara göre Balkan ve Girit muhacirlerinin toplamı 60 bin aileden fazladır. Bu hadiselerden sonra tüm imparatorlukta olduğu gibi İzmir'de de Türk milliyetçiliği yükselmiştir zira Türkler, yabancıların ve gayrimüslimlerin kendilerini arkadan vurduklarını ve ihanete uğradıklarını düşünüyorlardı (Yılmaz, 2012, s. 116-117). Nitekim İzmir, 1919'da Yunan orduları tarafından işgal edilmiş ve işgal dönemi 9 Eylül 1922 tarihine kadar sürmüştür.

³ Fransızcaya 1575'te giren *Levanten* sözcüğü, başlangıçta Ortadoğulu, Yakın Doğulu ve Doğu Akdenizli denizciler için kullanılırken, özellikle Tanzimat sonrasında büyük liman kentlerinde yoğunlaşan ve ticaretle uğraşan Hristiyanlara verilen ad hâline gelmiştir. Levantenler için kullanılan ilgi çekici deyim olan tatlı su frengi, İstanbul, İzmir gibi liman kentlerine sonradan yerleşen Avrupalı Protestan ve Katolikleri, Osmanlı uyruğundaki Ortodoks Rum, Yahudi, Ermeni gibi yerli azınlıklardan ayırt etmek için kullanılmaktadır (Şirin, 2017, s. 388).

2. İZMİR'DE GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE KONUŞULAN DİLLER

İzmir'de XX. yüzyılın başına kadar çok dilli bir toplumsal yapı olduğunu görüyoruz. G. Rolleston'un⁴ İzmir'in 1854-1856 yılları arasındaki görünümünü anlattığı *Report on Smyrna* (1856) adlı raporunda, İzmir'de o tarihlerde konuşulan dilleri anlattığı bölüm son derece önemlidir. Rapora göre XIX. yüzyılın ortasında İzmirlilerin büyük çoğunluğunun Türkçe konuştuğu, nüfusun üçte birini oluşturan Türklerin tamamının ve diğer etnik grupların ticaretle uğraşan kesiminin Türkçeyi bildiği belirtilir. Ticari ilişkilerde İtalyanca ve Fransızcanın yaygın olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yine de Avrupalılar gündelik işlerde Rumca konuşmayı tercih etmektedir. Fransızcanın yanı sıra İngilizcenin bu dönemde tüccarların önemli bir kısmı tarafından kullanıldığı ancak okullarda öğretilmediği için alt sınıflar tarafından çok nadir bilindiği kaydedilmiştir. Yahudilerin kendi aralarında İspanyolca ve Türkçenin bozuk bir karışımını kullandıkları, Ermenicenin ise Ermeni olmayanlar tarafından pek az kişi tarafından konuşulduğu aktarılmıştır (Rolleston, 2010, s. 51-52).

İzmir'de XIX. yüzyılda sokak isimleri Türkçe, Rumca ve Fransızca olarak anılmaktadır. Rum mahallelerinde ağırlıklı olarak Rumca ve Fransızcadır (Beyru, 2011, s. 116). İş yeri tabelalarında genel olarak Rumca, Türkçe, Fransızca, İtalyanca ve Ermenice kullanılmaktaydı. Tabelalar sadece bilgi vermekle kalmıyor aynı zamanda dükkân sahibinin kimliğini deşifre eden bir işleve de bürünüyordu. İzmir'de konuşulan dilleri ve XIX. yüzyıldaki sosyal, kültürel ve politik ortamı takip edebileceğimiz en önemli kaynaklar gazetelerdir. Örneğin basın tarihimizin ilk gazetesi 1821 yılında Fransızca olarak yayımlanmaya başlayan İzmirli Levanten ve tüccarlara hitap eden *La Spectateur Oriental*'dir (Sevinçli, 2019, s. 25). Fransızca dışında Türkçe, Rumca, Ermenice ve Ladino dilinde gazeteler de yayımlanmıştır (Sevinçli, 2019).

Özetle XX. yüzyılın başına kadar İzmir'de konuşulan diller arasında aşağıda daha ayrıntılı değerlendirilecek olan başta Türkçe olmak üzere Rumca, Ermenice, Ladino (Yahudi İspanyolcası), Frenkçe (İtalyanca, İngilizce, Flemenkçe, Almanca, İsveççe) ve ticaretle ortak iletişim dili olarak Fransızcayı görüyoruz.

⁴ Uzmanlık alanı fizik, fizyoloji ve zooloji olan George Rolleston (1829-1881) Kırım Savaşı olarak bilinen Osmanlı-Rus Savaşı sırasında (1853-1856) İzmir İngiliz Hastanesi'nde görevli İngiliz bir doktordur. Bkz. *Oxford Dictionary of National Biography*, 1885-1900.

2.1. Türkçe

İzmir’de Osmanlı İmparatorluğu zamanında Türkçe hem Türkler hem de Müslüman olmayanlar tarafından kullanılıyordu. Türkçeyi ana dilleri olarak konuşan Ermeniler, bu özellikleriyle Türklere, diğer Osmanlı tebaasından daha yakındılar. Türkçe, çarşı ve pazarda dükkânların büyük çoğunluğu gayrimüslimlere ait olmasına rağmen 1922’ye kadar üst katman dili olarak kalmıştır. Esasen bu durum, Georgelin’in (2018, s. 197) de altını çizdiği gibi gayrimüslim grupları, Osmanlı toplumunun resmî dili olan Türkçede buluşturuyor, tüm bu toplulukları bir bütün hâline getiriyordu. Bazı araştırmacılar bu durumu, Rumlar ve Ermenilerin milliyetçi duygulardan yoksun olmalarına bağlıyordu⁵. Diğer taraftan Türkçenin gayrimüslimlere sistemli bir şekilde öğretilmemesi sebebiyle ülkeyle olan bağlarının zayıfladığını düşünen araştırmacılar da bulunmaktadır⁶.

İzmir Yahudileri de 1888’de Türkçe öğretmek amacıyla Sertac-ı Mezhep⁷ adlı okulu açmış, 1891’de geleneksel dinî okulları olan Talmud Tora’da Lisân-ı Osmanî’yi okutmaya başlamış, İzmir Alliance Kız ve Erkek Okullarında ve Nesim Kohen Okulu’nda (1894) Türkçe öğretilmiştir. Başta İzmir Hahambaşı Avram Palaçi (1870) olmak üzere Yahudi ileri gelenlerin Türkçenin öğretimine destek olması, İzmir Yahudilerinin hükümetin de desteğiyle bu dili öğrenme gayretinde olduklarını gösterir (Özeçoğlu, 2009, s. 265-266). Ladino dilinin hâkimiyetine rağmen, bazı Yahudi entelektüellerin İbrani harfleriyle Türkçe yayımladıkları *Üstad* gibi dergiler de vardır (Balta, 2012, s. 9).

1908’de II. Meşrutiyet’in ilanından sonra İttihat ve Terakki’nin etkisiyle İmparatorluk sınırları içinde Türkçe ön plana çıkmaya başlamıştır. 1913 sonunda İttihat ve Terakki mensupları sinemalarda Osmanlıca alt yazı yazılmasını talep ederek dil konusunda hassasiyetlerini ortaya koymuştur (Georgelin, 2008, s. 172). Bu aynı zamanda eğlence dünyasının millî bir mesele hâline gelmeye başladığının da göstergesidir. I. Dünya Savaşı yıllarında işletmelere Türkçe kullanma zorunluluğu getirilmiş, gayrimüslimlerin okulları da dâhil olmak üzere Türkçe zorunlu eğitim dili olmuş, yabancı gazetelerin başlıklarını kendi dillerinin yanı sıra Türkçe de yazmaları istenmiş, Yunanca, Fransızca ve İngilizce yer adları değişmiştir: Mortakia> Muradiye,

⁵ Bkz. (Cuinet, 1894, s. 357); (Georgelin, 2018, s. 197).

⁶ Örnek için bkz. Georgelin, 2018, s. 93.

⁷ Türkçenin Museviler arasında öğrenilmesi için açılan bu okulun kısa zamanda başarıya ulaşması üzerine Okul Müdürü Moiz Fresko ile Muallim İsmail Efendi Maarif Nezareti tarafından 1889 senesinde ödüllendirilmiştir. Ayrıntılar için bkz. (Özeçoğlu, 2009, s. 232).

Triada> Turfanda, Eduard> Talat Paşa, Alliotti> Rahmi Bey, Paradiso> Osmancık, Malkots> Tahir Bey, Tomaso> Hüseyinler olmuştur (Achladı, 2009, s. 217-218).

İzmir’de Ermeni ve Yunan harfleriyle Türkçe metinler de üretiliyordu. Özellikle Karamanlı Türkçesi olarak adlandırılan Müslüman Türklerin yanı sıra İç Anadolu’dan şehre göç eden Ortodoks Rumların Yunan harfleriyle yazdıkları metinler, kayda değer bir külliyat oluşturmaktadır. 1924 nüfus mübadelesiyle Karamanlıca kitapların üretimi durmuş, Kuzey Yunanistan'a yerleşen mübadillerin çabasıyla ancak 1935 yılına kadar yaşayabilmiştir (Balta, 2012).

2.2. İzmir Rumcası (Smyrneika/Smyrniotika)

XVII. yüzyılın sonlarından itibaren İzmir’e yerleşmeye başlayan ve Yeni Yunancayı (Ρομείκα / Romeika = Rumca) konuşma dili olarak kullanan Osmanlı Rumlarının ve Levantenlerin kullandığı dildir. Yunancanın, Sakız Adası (Chios) lehçesine benzer. Fransızca, Türkçe ve İtalyancadan alıntı sözcüklerin sayısı epey fazladır. 1923 yılında mübadele ile Yunanistan’a giden İzmirli Rumlar tarafından bir süre kullanılsa da Yunanistan’da okullarda öğretilmediği için ölmek üzere olan diller arasında bulunmaktadır. *Smyrneika*, Rumlar tarafından Yunan alfabesiyle, Levantenler arasında ise *Frangochiotika* denilen başka bir yazım şekli ile yazılıyordu. Sakız Adası’nın Ceneviz yönetimi altında olduğu dönemden kalan bir yazı sistemi olan *Frangochiotika*, Yunancanın Latin alfabesi kullanılarak fonetik temelli yazılmasıyla ortaya çıkmıştı (Baltazzi, Galdies ve Poulimenos, 2012, s. XIV).

1890 yılında iki yüz bin nüfuslu bu şehirde elli iki bin Osmanlı Yunan’ı ve yirmi beş bin Helen vardı⁸. Eğitim merkezi Evangelist Okulu’dur. 1733’te Britanya tebaası tüccarların kurduğu bu okulun yanı sıra 1809 yılında daha modern ve pratik eğitim vermesi için planlanan Filoloji Lisesi kurulur (Kechriotis, 2009, s. 79). Eğitim alanında en çok öne çıkan cemaat olan Rum Ortodokslara ait olan okullar, XX. yüzyılın başında Neo-Yunan ulus-devletinin yayılmacı hedeflerine göre hareket etmişlerdir (Georgelin, 2008, s. 107). Osmanlı Rumlarının eğitim sisteminde standart yazı dili olan Yunancayı mükemmelen öğretmek amaçlanıyordu. Diğer taraftan imparatorluk sınırları içinde konuşulan Pontus Rumcası, İzmir Rumlarının konuştuğu Yunancadan farklılıklar arz ettiğinden genel olarak Rumların birbiriyle anlaşabilmeleri için standart konuşma dili (*demotikos*) ile yazı dilini öğrenmeleri gerekiyordu. 1875-1876 yılından itibaren İzmir’de ilkokullarda Eski Yunanca yerine

⁸ Helen Devleti tebaası ile Osmanlı tebaasına mensup Yunanlar arasında ayırım yapmak amacıyla Avrupa konsoloslarının yazışmalarında kullandığı Helen ifadesi burada kullanılmıştır (Kechriotis, 2009, s. 75).

sadeleştirilmiş konuşma dili Yunancası okutulmaya başlandı. Bu bağlamda Yunan dil reformunun başlangıcına İzmir şehrinin öncülük ettiği söylenebilir (Georgelin, 2008, s. 100-111).

Rum okullarında ilkokul 4. sınıftan itibaren dönemin *lingua francası* Fransızca ‘yabancı dil’ olarak öğretiliyordu. Osmanlıca da programlarda ‘yabancı dil’ olarak geçiyor, ‘devletin resmî dili’ olduğu gerekçesiyle öğretiliyordu. Osmanlıca dersleri Fransızcadan bir sene sonra başlıyordu (Georgelin, 2008, s. 113). Rum okullarında bir diğer tercih edilen yabancı dil, bilim ve ticaretteki etkisinin yanı sıra eğitim programlarının üstün niteliği dolayısıyla Almanca idi. Rum-Alman Lisesi’nde Rumcanın yanı sıra Fransızca, Almanca ve İngilizce iş mektupları yazılabilmekteydi. Evangelist Okulu’nda istisnai olarak Batı Avrupa’daki üniversitelere gitmek ya da tıp eğitimi almak için Latince de okutulmaktaydı (Georgelin, 2008, s. 114).

XIX. yüzyılda Kadifekale civarına göçen Giritli Müslüman Türkler de Rum şivesiyle konuşuyordu. Ayrıca bu yüzyılda şehirde artan Rum Ortodoks nüfusun Müslüman nüfustan daha fazla olduğu bazı bölgelerde özellikle Urla Yarımadası’nda Müslümanların hâkim dile uyum sağlamak için Rumca öğrenmek zorunda kaldığı kaydedilir. Bu demografik genişlemenin Yunanlaştırma politikası olarak bölgedeki tüm grupları etkilediği anlaşılmaktadır (Georgelin, 2008, s. 198). Nitekim yerel Rumca, bu dönem Smyrna Ermenilerinin de günlük dili olma eğilimindeydi. Osmanlı İmparatorluğunda Yunanca olarak basılan ilk gazete 1831 yılında Amerikalı misyonerler tarafından yayımlanmış olan *O Filos Ton Neon* (Gençlerin Dostu)’dur⁹. 1856 yılında İzmir’de yayımlanan dört gazeteden üçü Rumca birisi Fransızcadır (Rolleston, 2010, s. 42).

İzmir ağzında Rumcadan kalma pek çok alıntı sözcük bulunmaktadır. 1950’lerde İzmir’de sokaklarda duyulan İtalyanca kökenli *fresko* >Rumca *fréskos* ‘taze’ sözcüğü bunlardan biridir (Baltazzi, Galdies ve Poulimenos, 2012, s. 30). Yine bu yıllarda ayakkabı boyacılarının caddelerde *lostra* (<Rum. *loustro* <İt. *lustra*) ‘ayakkabı boyama’ diye bağırdukları da bilinmektedir (Umar, 1999, s. 18). Buradan türeyen *lustracı* ‘ayakkabı boyacısı’ da İzmir’de bir dönem bilinen sözcüklerdendir (Baltazzi, Galdies ve Poulimenos, 2012, s. 30). Bir diğer sözcük olan *podye/podya* <Yun. *ποδιές* ‘iş önlüğü’, ‘okul önlüğü’ anlamıyla, özellikle 1970’li yıllarda Aydın ve İzmir’de siyah renkli okul önlükleri karşılığında çok yaygın kullanılırdı (Şirin, 2017,

⁹ 1832’de Evangelist Okulu’nun Müdürü Avramios Omirolis’in çıkardığı *Mnimosini* ile Yunanların imparatorlukta temel havadis kaynağı olmuş *Rodis*’in 1841 yılında kurduğu *Amalthia* diğer yayın organlarıdır. Yunanlara ait olan matbaalar arasında ise *Amaltia*, *Armonia*, *Proodos*, *La Réforme* ve *İmerisia* ile *Nea Smyrni* bulunmaktadır (Kechriotis, 2009, s. 82-83).

s. 390). Kentin her yerinde 'sigorta' karşılığında kullanılan *asfalya* sözcüğü, Yun. *ασφαλία* (asfalía) 'güvence, güvenlik, sigorta' <Eski Yun. *ασφαλῆς* (ασφαλῆς) 'düşmez; emin, güvenli, sağlam' <Eski Yun. *σπάλλω* (an+ sphállō) 'düşürmek, çelmek' kökeniyle ilişkilidir. Buradan türeyen *asfalyaları atmak* deyimini 'çok sinirlenmek, öfkelenmek' ise İzmir'de yaygın olarak kullanılmaktadır. Rumcadan bir başka ödünçleme ise *selluka* (Lat. *vigna caracalla*)'dır. Eskiden İzmir'de sıklıkla görülen ve 'İzmir kokusu' olarak nitelendirilen mor çiçekler açan bir sarmaşık türüdür. İzmir ve çevresinde cibez, hardal, helvacık, Girit kabakları ile birlikte haşlanarak salatası yapılan, bol limon ve zeytinyağı ile sofraya konan bir ot türü olan *istifno* (Rum. *ζιφνο*) İzmir ağzına ait sözcükler arasında değerlendirilmelidir (Şirin, 2017, s. 390). Ayrıca Karaburun ve çevresinde bilinen yöreye özgü genellikle keçi sütünden yapılan bir çeşit lor peynirinin adı olan *kopanisti* (<Yun. *κοπανιστή* "dövülmüş, doğramış") ile İzmirlielerin bildiği *paramana* (<Yun. *παραμανα*) "tel toka, firkete" sözcükleri de Türkçe sözlüklerde yer almamaktadır. Bu listeye, İzmir usulü bir sokak lezzeti olan *kokoreç/kukureç* <Yun. *kokorétsi* (*kokopétói*) 'şişe sarılarak korda kızartılan kekikli kuzu bağırsağı' (Tietze, 2016, s. 340) eklenmelidir. İzmir ağzında *kokriç*, *kukriç* söylenişi yaygındır. Smyrna'nın müzik kültüründe önemli bir yeri olan ve Anadolu'daki Rumların halk müziği anlamına gelen *rebetiko* ~ *rembetiko* (<Yun. *ρεμπέτικο*/*rebético*) ile *pantuflla* "terlik" (Baltazzi, Galdies ve Poulimenos, 2012, s. 87/76) da İzmir Rumcasından geçen sözcüklerdendir.

2.3. Ermenice

XVII. yüzyıldan beri Avrupalı seyyah ve misyonerlerin Smyrna Ermenilerinden bahsettikleri bilinmektedir. Bu konudaki en önemli referans, Peder Hagop Kossian'ın 1899 yılında Viyana'da yayımlanan *Hayk i Zmurnia yèv chertchagayts* (*Smyrna ve Civarında Ermeniler*) adlı epigrafik çalışması olmuştur. (Minnassian, 2009, s. 91-92). 1500'e doğru şehrin merkezine inerek Kervan köprüsünün başına gelip bir Ermeni Mahallesi (Haynots) kurmuşlardır. XVII. yüzyıl başında Celali İsyanlarından ve I. Şah Abbas'ın sürgünlerinden kaçan birkaç yüz Ermeni ailesi, Doğu Anadolu, Erivan, Nahçıvan ve Karabağ'dan Smyrna'ya göç etmiştir. Ayrıca İran'la sürdürülen ipek ticaretinden ötürü pek çok İranlı Ermeni, İzmir'e gelip yerleşmişti. XIX. yüzyılda Anadolu'nun farklı şehirlerinden göçler devam etmiştir. XX. yüzyılın başındaki Türk ve Yunan nüfusun artışıyla kıyaslandığında Ermeni nüfusun çok daha az olduğu belirtilmektedir (Georgelin, 2008, s. 43). Saint Étienne Kilisesi, Smyrnalı Ermeni cemaatin aynı zamanda kız okuludur. Bu kilisenin yakınında Saint Mesrop Erkek Lisesi ile Azize Hripsime Kız Lisesi bulunur. Bu okullarda Ermenice konuşma ve yazılı

dili dışında İtalyanca, Yunanca ve Türkçe de öğretilirdi. Daha sonra İngilizce ve Fransızca kürsüler de kurulur (Kharatian, 2018, s. 65-92).

İzmir, Ermeniler için Batı'ya açılan bir pencere olmuştur. İlk Ermeni matbaası XVIII. yüzyılın ortasında İzmir'de kurulmuş ve takip eden yıllarda yüzlerce eser basılmıştı. Neredeyse her Ermeni Türkçe biliyordu, pek çoğu Rumca konuşabiliyordu, seçkinler ise Fransızca, İngilizce ve İtalyanca iletişim kurabiliyordu. Ermenilerin yaşantısı, hem 'kozmpolit' hem de etnik ve dinî birliklerini korumak ve kendilerine zararı dokunabilecek dış etkilere karşı sınırlar oluşturdukları için 'içe dönük' olarak tanımlanmaktadır (Hovannisian, 2018, s. 9-18). Harutiyun Dedeyan'a ait olan Dedeyan Matbaası halkı eğitmek ve Ermeni dilini (aşkharabar)¹⁰ zenginleştirmek konusunda büyük bir rol oynamış, roman ve tiyatro piyesi tercümesinde uzmanlaşmıştır. Kendi süreli yayınları arasında yer alan *Arpi Araratian* (Ararat Güneşi, 1853-1856)¹¹, *Timag'ın* (Maske, 1862-1863) yanı sıra; Boghos Tatigyan'a ait matbaada da Smyrna'da kullanılan bütün dil (Ermenice, Rumca, Türkçe, Fransızca, İngilizce ve Ladino) ve alfabelerde yayın yapılmıştır (Minnassian, 2009, s. 104). Şekeryan Matbaası'nda 1909-1910 yılları arasında yayımlanan haftalık edebiyat, bilim, siyaset, ticaret ve ekonomi gazetesi olan 'İzmirli'nin bazı sayfaları Ermeni harfli Türkçe olarak yayımlanıyordu. 1840-1922 yılları arasında İzmir'de 37 adet Ermenice gazete veya dergi yayımlanmıştır (Mildanoğlu, 2017, s.204/193).

XIX. yüzyıl başında Ermenilerin çoğunluğu okuma-yazma bilmiyordu ve ölü dil olmuş 'grabar'ı anlamıyorlardı. XVII. yüzyıldan beri Türkçe, Farsça ve Arapçadan çokça alıntı içeren yerli dilleri olan 'aşkharabar' muhasebe defterlerinde ve noterlik belgelerinde yazılı dil hâline gelir. 1839'da Osmanlı İmparatorluğunun ilk Ermenice süreli yayını olan *Şderaman bidani kideliatz* (*Yararlı Bilgiler Magazini*) yayımlanır. Osmanlı Ermenilerinin genellikle Türkçe konuştuğu bilinmektedir¹² (Minnassian, 2009, s. 101). 1831 yılında İstanbul'a gönderilen ilk misyoner olan William Goodell de bu durumu fark ederek dile ilişkin önemli bir karar alarak Ermenilere yönelik

¹⁰ Tarz itibarıyla Klasik Ermenice 'grabar' ve Modern Ermenice 'aşkarabar' olmak üzere ikiye ayrılır. Eski (bilginlerin ve kilisenin dili) ve yeni (dünyevi dil, gündelik hayatın dili) arasındaki tartışmalarda XIX. yüzyıl İzmir basını önemli bir rol oynamıştır (Mildanoğlu, 2017, s. 182).

¹¹ Aylık filolojik, millî, eğitsel ve toplumsal dergi olarak yayımlanmıştır. Bkz. (Mildanoğlu, 2017, s. 196-197).

¹² Ermeniler için söz konusu iki dilliliğin kaynağı XII. yüzyıla dayanır. Karaağaç'ın E.V. Sevortyan'dan yaptığı alıntıya göre "Ermeniler, XII. asır Moğol işgaline kadar Selçuklular ve Türkmenler, daha sonra Osmanlılar ve şimdiki Azerbaycan Türklerinin atalarıyla bir arada yaşayarak onlarla devamlı ve çok yönlü ilişkilerde bulunmuşlardır. Orta Çağ Ermeni edebiyatında güney Türk kökenli kelimelerin bulunma nedenini Oğuz kavimleriyle olan günlük ilişkileriyle açıklayabiliriz. O dönemin birçok Ermeni yazarı ve yurttaşları Türkler gibi Türkçe konuşabiliyor, bazen iki dilli olabiliyorlardı." (Karaağaç, 2008, s. XXVIII).

misyonerlik faaliyetlerinde Ermeni harfli Türkçe kullanılmasını önermiştir. Bu karar Ermenice dinî terimlerin yerine Türkçe terimleri koymasıyla aslında uzun vadede Müslüman Türklerin Protestanlığa geçmesini hedefliyordu.

İzmir Ermenicesi, Standart Batı Ermenicesinin bir koludur¹³. XIX. yüzyıl boyunca Amerikan misyonerler, Osmanlı İmparatorluğu'nda İzmir'i, Ermenice yayıncılığın merkezi seçmiş, Batı Ermenicesinin kullanımında öncü rol oynamış, milliyetçiliğin yükselmesinde etkili olmuştur.¹⁴ 1835 yılında İzmir'de anonim olarak yayımlanan *Kraganutyun Anklieren yev Hayeren* (İngilizce ve Ermenice Dil Bilgisi) modern Ermeniceyi standartlaşma girişimlerinden ilkidir ve yörenin konuşma diline yakındır. Batı Ermenicesinin sadeleşmesinde Türkçe alıntılarının fazla olmasının rolü olduğu görülüyor zira bu durum kimi misyonerlere göre halkın cehaletinin ve Müslümanların esaretinde olduklarının bir göstergesiydi. XIX. yüzyılda belirmeye başlayan yeni fikirlerin ifade edilmesi için Ermenice kelime dağarcığının, unutulmuş, eski metinlerde kalmış kelimelerin diriltilmesi suretiyle zenginleşmesi ve arılaşması gerekli görülüyordu (Merguerian, 2018, s. 154). Nitekim Batı Ermenicesinde Türkçe kökenli biçimlerin 1915'ten itibaren standart dilden çıkarıldığı anlaşılmaktadır (Vaux, 2018, s. 123-124). Tüm bu girişimler, İzmir Ermenileri'nin Batılılaşma ve Yunanlaşma tehdidiyle süratle yaşadığı kimlik kaybı dolayısıyla Ermeni dilinin her zaman tehlikede görülmesiyle açıklanabilir. Zira özellikle XIX. yüzyılda ana dilinde tek kelime konuşmayan ancak Fransızca ve İngilizce yazabilen, üstelik bu durumu ilerleme ve medeniyet göstergesi olarak tanımlayanlara rastlamak mümkündür (Georgelin, 2018, s. 205-207).

İzmir Ermenicesinde Türkçeden alınan kelimeler oldukça fazladır. Anonim dil bilgisi kitabında (1835) yer alan Türkçeden alıntı bazı kelimeler şunlardır: *ayih*, *ayig* (> ալիի); *belki*, *bekyi*, *belkim* (> պէլքի); *billor* 'billur' (> բիլլոր); *ciğer* 'ciğer' (> գիլեր); *çatal* (> զախալ); *çeyrek*, *çeyrêg* (> ղէրէլ); *takye*, *dakye* 'dakika' (> թարիլ); *döşek*, *doşak* 'yatak, karyola' (> աշէլ); *göre*, *kora*, *kyora* 'göre, gibi, kadar' (> կորէ), *hava* 'iklim' (> հուս); *hem*, *ham*, *gam* 'hem, dahi, ayrıca' (> հէլ); *hemen*, *kamin* 'çabuk,

¹³ Hint-Avrupa dil ailesinin bağımsız bir kolu olarak kabul edilen Ermenice iki lehçeye ayrılır: Batı Ermenicesi ve Doğu Ermenicesi. Batı Ermenicesi, Osmanlı İmparatorluğunun doğu sınırlarına kadar Ermenilerin yaşadığı bütün vilayetlerde; Doğu Ermenicesi ise Erivan, Tiflis, Moskova, Tebriz ve İsfahan'da kullanılır. İki lehçe arasında kelime dağarcığı ve dil bilgisinde bazı farklılıklar bulunmakla birlikte bu durum iletişimde bir engel teşkil etmez (Mildanoğlu, 2017, s. 183).

¹⁴ Barbara J. Merguerian, Mesih ve Hıristiyanlık adına Kutsal Toprakları yeniden fethetmek için Suriye, Ermenistan, İran ve Arabistan'a geçişte İzmir'in Amerikalı misyonerlerce mükemmel bir köprü olarak görüldüğünü belirtir. İmparatorluğun diğer bölgelerine kıyasla İzmir'in daha serbest ve kozmopolit bir yapıda olduğunun keşfedilmesi üzerine İzmir, Doğu'ya giden seyyahlar için önemli bir kavşak noktası olmuştur. ABD'nin başkent İstanbul'a elçi atamamışken henüz 1802'de İzmir'e bir konsolos ataması da şehrin bu işleviyle doğrudan ilintilidir (Merguerian, 2018, s. 141-142).

hızlıca' (> հլւլի), *hiç*, *heç* 'hiç, asla, kesinlikle' (> հիւի); *işte* (> փրի); *kadar* 'çok miktarda' (> սախսսսս); *kadar*, *gadar* 'yaklaşık' (> խլսս); *kaptan paşa* (> քաքաւ քաքաւ); *kef* 'keyif' (> քէֆ); *köfter* (> qoftar) 'bir çeşit pestil' (> քոֆթար); *körüq* 'körük' (> քըրըկ); *kundura*, *gundura* (> քըսսքրա); *mal* (> մա); *pek*, *paky* (> քէկ); *sus* (> սս); *yoksam* 'yoksa' (> յոխսս); *zıbin* (> զըպի); *zor* (> զո)¹⁵. Alıntılar sadece sözcük düzeyinde değil, ekler de alıntılanmıştır: Türkçe soru eki mI ve sıra sayı eki +nI, +InI, +Ilk, +II, +çI, +sIz gibi (Vaux, 2017, s. 137-138; Karaağaç, 2008: XXVII-XXXII).

İzmir ağzında bulunan Ermeniceden Türkçeye geçen sözcükler arasında şu örnekler de gösterilebilir: Erm. *camak* (Dankoff, 1995, s. 290)> Tü. *cemek~cömek~çemek* (Eren, 1995, s. 869). Derleme Sözlüğü'nde şu anlamlar verilmiştir: "1. Öğendirenin ucundaki demir sıyırğı (Hayvan dürtmeye, toprak kazmaya yarayan sopanın ucundaki demir) 2. Balık tutmaya yarayan kancalı ilkel bir olta 3. Küçük çapa 4. Çamurluk, ayak basılan yer 5. Pedal". Ortak kültür diline yerleşen *pot*, *çörten*, *kaban*, *micır* (Eren, 1995, s. 903) sözcüklerinin İzmir ağzında da kullanıldığına dair Derleme Sözlüğü'ne kayıt düşülmesi gerekmektedir. Ermenice sözlerin özellikle Türk argosunda yaygınlık kazandığı bilinmektedir: *moruk* (<1. Gençlere göre yaşlı anne, baba 2. Yaşlı erkek 3. Peder 4. Erm. sakal), *avanak* (<Erm. *yavanak* 1. Kolaylıkla kandırılabilen veya aldatılabilen, aptal, bön 2. Aptal kimse), *godoş* (<Erm. *kodoş* 'pezevenk anlamında kullanılan bir sövgü sözü' vs. (Karaağaç, 2015).

2.4. Ladino Dili

İzmir'deki Yahudi cemaati, 1492 yılında İspanya'dan ve 1497 yılında Portekiz'den sürülmelerinden sonra Osmanlı İmparatorluğu'na kabul edilen İber Yarımadası Yahudilerinden oluşmaktadır. İber Yarımadası'ndan gelenler dillerini de getirmiş, yaklaşık 500 yıl boyunca Osmanlı İmparatorluğunda Osmanlı Sefaradlarının¹⁶ ana dili olmuştur. Bu dil, Orta Çağ İspanyolcası olarak adlandırılan Ladino (Judeo Espanyol)'dur. Osmanlı İmparatorluğu sınırları içindeki Sefarad Yahudilerinin kullandığı Katalan İspanyolcası ile İbranice karışımı bir dildir. Portekizce, Fransızca, Arapça, Yunanca, İbranice ve Türkçeden çok sayıda alıntı

¹⁵ Sözcükler için ayrıca bkz. Karaağaç, G. (2008). *Türkçe Verintiler Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

¹⁶ Türkçe *Sefarad* <Fransızca *séfarade* / Ladino *sefaradi* 'İspanyol Yahudisi' sözcüğünden alıntıdır. İbranice *səfarad* ספראד 'Tevratta adı geçen bir Batı ülkesi, belki İspanya' anlamına gelmektedir (Nişanyan, 2021).

sözcük bulunduran bu dil, tehlike altındaki diller statüsündedir (Eberhard vd., 2023).

Bu cemaate daha sonra iç şehirlerden, Ege adalarından ve Selanik'ten göçler de eklenmiştir. XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın ilk yarısında Rusya ve Romanya'daki pogromlardan kaçan çok sayıda Yahudi de Smyrna'ya yerleşmiştir. Aile adları Smyrna'daki Yahudi topluluğun köken ve çeşitliliğini gösterir¹⁷. Başlangıçta çok cemaatli bir yapıya sahip olan İzmir Yahudileri, zamanla baskın Sefarad kültürünün etkisi altında kalarak Sefaradlaşmıştır (Bora, 2021, s. 35). Böylece Judeo İspanyol dili de (Yahudi İspanyolcası da), topluluğun tamamı tarafından benimsenmiştir. Öte yandan Alliance Israélite Cemiyeti (Evrensel Yahudi Birliği)¹⁸, Musevilerin kullandığı hiçbir dili kabul etmiyordu. Ladino, bu kurumun gözünde önemsiz bir jargondu. 1907-1908 yılları arasında yazılan bir raporda 'Türkçe emanet bir elbise, Fransızca gala kıyafeti, Ladino insanların kendini daha rahat hissettiği eski püskü bir gecelik' olarak tarif ediliyordu (Georgelin, 2008, s. 92). XIX. yüzyılın sonunda Smyrna'daki Yahudi cemaatinin ikinci dili Fransızca olur ve Livorna'dan gelen Yahudi aristokrasisinin kullandığı İtalyancanın yerini alır (Nahum, 2009, s. 110-11).

XIX. yüzyılda İzmir'de nüfusu 15 bin ila 20 bin arasında olan Yahudiler, Osmanlı İmparatorluğunda düzene sadık gayrimüslimler olarak kabul ediliyordu. Nitekim uluslaşma projesi olmayan Yahudilerin büyük çoğunluğu, I. Dünya Savaşı sonrası İzmir'in Yunan işgali sırasında, Türklerden yana tavır alacaktır (Nahum, 2009, s. 110-11). Günümüzde İzmir'de yaklaşık bin beş yüz Yahudi bulunmaktadır. En yaşlıları Türkçeden başka Yahudi-İspanyolcasını ve Fransızca'yı hâlâ konuşmaktadır. En gençleri büyük anne-babalarının kullandığı bazı kelimeleri anlamakla birlikte yalnız Türkçe konuşmaktadır (Nahum, 2009, s. 110-122).

İzmirliilerin diline Sefarad kültüründen geçen kültür öğelerinden en ünlü olanı 'boyoz'dur. Türkçe Sözlük'te 'kuş yuvası biçimi verilmiş milföy hamurunun içine kıyma, patates, peynir vb. malzemeler konulduktan sonra üzerine pudra şekeri veya tahin dökülerek hazırlanan bir çeşit börek' olarak tanımlanan ama kökeni

¹⁷ Smyrna Yahudilerinde genellikle İspanyol ya da Portekiz adı vardır: Toledo, Toledano, Navarro gibi. Selanik Yahudilerinin taşıdıkları Yunanca adlar daha az yaygındır. Buna karşılık İtalyan soyadlarına sık rastlanır: Padova, Taranto, Romano, Roditti gibi. Bkz. (Nahum, 2009, s. 108-109).

¹⁸ İzmir'de XIX. yüzyılın sonlarında faaliyete başlayan orijinal adı *Alliance Israélite Universelle* olan bu kurum, 1860'ta Yahudiler arasındaki bölgesel farklılıkları ortadan kaldırarak onları bilinçlendirmek, geleneklerini korumak, meslek kazandırmak, sefalet ve cehaletten kurtarmak, kalkındırmak, medeniyete ayak uydurmalarını sağlamak amacıyla Paris'te bir grup Yahudi genç tarafından kurulmuştur. Ayrıntılar için Bkz. (Arslan, 2016, s. 212). Ayrıca Fransızca *alliance* (<*allier* 'bağdaşmak, bağdaştırmak, ittifak etmek'+*entia* eki) 1. ittifak, 2. nikâh yüzüğü> Türkçe *alyans* (Nişanyan, 2021).

belirtilmeyen bu sözcük, Ladino adı verilen Yahudi İspanyolcasında bulunan *bollo* ‘şişkin ekmek’ sözcüğünün çoğul biçimi olan ‘bollos’tur. İzmir’e de yerleşen Sefaradlar, önceleri evlerinde imal ettikleri boyozu, 20. yüzyılda ticari bir araç hâline getirmişlerdir. İzmirli Müslümanlar tarafından başlangıçta ‘Yahudi Böreği’ olarak anılan *boyoz*, Sefaradların göç ettiği Arjantin ve Peru gibi Güney Amerika ülkelerinde de bilinmektedir (Şirin, 2017, s. 390). Yentürk (2022, s. 410) Osmanlı idaresindeki şehirlerde ‘hamursuz ekmek’ ve ‘poğaç’a gibi hamur işlerine *boyoz* denirken sadece İzmir, Milas ve Tire’de ‘hamurun ince açılarak kat kat kullanıldığı’ bir hamur işi anlamına geldiğini kaydetmiştir. Kamus-ı Türkî’de ‘badem içi ve kavun çekirdeği gibi şeylerden yapılan beyaz şerbet’ olarak tanımlanan *sübye* de *boyoz* gibi Seferad mutfak kültüründen İzmir ağızına geçen sözcüklerdendir. Redhouse’un 1890 baskısında *sübiye* ‘ezilmiş badem, kavun veya hıyar çekirdeğinden yapılan tatlı bir içecek’ olarak tanımlanmıştır. Fatih Sultan Mehmet için kırmızı kuru üzümünden sübye yapılması, bu içeceğin Osmanlı mutfağına 16. yüzyılda girdiğini göstermektedir. Musevilerin özel kahvaltı törenlerinin baş içeceği olan sübye, kutsal günlerde oruç açmak için içilir (Şirin, 2017, s. 390).

Ladino dilinden Türkçeye geçen alıntılar arasında *pandispanya*, *kaşar*, *abaşo*¹⁹ “*aşağı, alt*”, *palavra* sözcükleri; Türkedden Ladino diline geçen alıntılar arasında ise Türkçe *fistan* ‘elbise’> *fostan* ‘elbise’, Türkçe *çarık* ‘bir çeşit ayakkabı’> *çarukas* ve Türkçe *bülbül*> *bilbil* örnek olarak verilebilir (Şarhon, 2015, s. 123). Her gün ezan sesini duyan Sefaradların kendi sinagoglarında da aynı makamları kullanmaya başlamaları ve bu makamlarla duaları en iyi okuyanlara da Türkçe ‘bülbül’den esinlenerek ‘bilbil’ (Şarhon, 2015, s. 123) adını vermeleri, kültürlerarası ilişkilerin diller arasındaki sözcük alışverişlerini nasıl etkilediğine dair güzel bir örnektir.

2.5. Fransızca

İzmir’de XIX. yüzyıl boyunca ve XX. yüzyıl başında üst sınıfların arasında resmî iletişimde geçerli dil (*lingua franca*) Fransızcadı. Hem Rumlar hem Türkler için ticaret ve iletişim dili olması dolayısıyla tercih ediliyordu. Fransızca öğretimi, ilkokulda başlıyordu. Fransızcaya hâkimiyet, Osmanlı idaresinde ve iş dünyasında, kişinin eğitim seviyesi için bir kalite ölçütüydü. XIX. yüzyılda Fransızca basının İzmir’deki varlığı, Tatigyan Matbaası tarafından basılan *Le Courier de Smyrne* ve *La Réforme* gibi gazetelerle izlenebilir (Georgelin, 2018, s. 203). Modernitenin dilinin bu

¹⁹ Bkz. *abaşo* “*aşağı, alt*” <İt. *abasso* (Eren, 1999, s. 1), (Tietze, 2016, s. 203)

dönemde Fransızca olarak görülmeye başlandığı, dükkân ve bina tabelalarında artan Fransızca kullanımlardan da anlaşılabilir.

İzmir’de Fransız nüfusunun görülmesi ise XVII. yüzyıla dayanır. 1787’de Lazaristler, Frenk Mahallesi’nde Saint-Polycarpe adında 1822 yılına kadar varlığını koruyacak olan parasız bir erkek okulu kurdular. 1833’te Frenk Mahallesi’nde Saint Vincent de Paul rahibeleri yoksul ailelerin kızları için ‘Providence’ ya da Türkler İçin Yedi Kızlar Medresesi diye bilinen ve Fransızca konuşulan bir misyoner okulu açtılar. 1837’de İzmir’in Latin Episkoposu, Frenk Mahallesi’nde Sacré Coeur Koleji’ni kurdu. Burada 1890’a kadar zorunlu olan Yunanca dersi sonradan kaldırılmıştır. Notre Dame de Sion cemiyeti de 1875’te Fransız Konsoloslğunun yakınında tamamen Fransızca eğitim veren paralı yatılı başka bir okul açmıştı. 1881’de Güller Sokağı’nda açılan Saint-Joseph paralı bir okuldu. 1876’da Hristiyan Mahallesi Punto’da kurulan Saint-André ise bir başka Fransız okuludur. 1913’te şehirde 7 Fransız Katolik erkek okulu bulunuyordu. Buca’da bir Fransız Katolik din okulu, Göztepe’de Saint Germanicus, Bornova’da Saint Jean Baptiste de la Sella adında başka bir Fransız Katolik okulu ve Saint Vincent Fransız Kız Mektebi, Karşıyaka’da 1890’ların başında bir paralı bir parasız sınıf barındıran Saint Polycarpe Katolik okulu bulunuyordu (Georgelin, 2008, s. 85-87). XIX. yüzyılın ikinci yarısında İzmir’de Fransız okullarının sayısı 27’yi bulmuştu (Aksoy, 2015, s. 29-46). Bu tarihten itibaren Fransızca kullanımının artmaya başladığı görülmektedir. Bunda Fransız koruması altındaki çok sayıda Katolik okulunda verilen ücretsiz Fransızca dersleri etkili olmuştur (Rolleston, 2010, s. 51). XIX. yüzyılda Frenk Mahallesi sakinlerinin rıhtımda Fransızca konuşarak gezindiği bilinmektedir (Georgelin, 2008, s. 50). Karşıyaka (Kordelyo) Levantenleri de Yakın Doğu’nun *lingua francası* olan Fransızca’yı kullanıyordu.

2.6. İtalyanca

İzmir ve çevresinde Türkler ve İtalyanlar arasındaki sınırlı ilişkiler Beylikler dönemine dayanır. XIX. yüzyılda ise İtalya’dan gelen göçlerle şehirde İtalyan nüfusu artmıştır. Bu dönemin verilerine göre ortalama 5000 İtalyan’ın şehirde yaşadığı kayıtlardan anlaşılmaktadır²⁰. İtalyanların kentte 14 okul açtığı bilinmektedir²¹. İtalyan okullarının ders programları dikkate alındığında, bu okullarda İtalyancanın yanı sıra Türkçe ve Rumcanın da okutulduğu, Ermeni ve Rum mektebinde de

²⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. (Çelebi, 2007, s. 26); (Pınar, 2001, s. 321).

²¹ Okullarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. *Aydın Vilayeti Salnamesi*, s. 278; (Özeçoğlu, 2008, s. 3-18).

İtalyancanın ders olarak verildiği anlaşılmaktadır. 1896'da İtalyanca, Fransızca, Almanca ve Rumca derslerin okutulduğu bir Ticaret Mektebi de açılmıştır. Okulun ders programına, İzmir İtalyan Konsolosunun emriyle Türkçe dersi de eklenerek Türkçe²² öğretmenliğine Yahudi Hazan Efendi tayin edilmiştir (Özeçoğlu, 2008, s. 16). 1904-1907 yılları arasında inşa edilen, İzmir'in simge yapılarından biri olan ve müfredatında Türkçeye ağırlık veren İtalyan Kız Mektebi, 1922 yangınında zarar görmeden kurtulan ender yapılardan biri olmasına rağmen II. Kordon Caddesi'nin genişletilmesi çalışmaları sırasında 1944 yılında yıktırılmıştır (Yılmaz ve Yetkin, 2003, s. 210).

Akdeniz dillerinde yaygın olarak kullanılan İtalyancadan İzmir ağzına geçen kelimeler arasında *salamura* [salanbur, selamura, salamora, salmora (Tietze, 2019, s. 160)] örnek olarak verilebilir (Aytaçlar, 2017, s. 20). Derleme Sözlüğü'nde henüz bir kaydı bulunmayan *salamura* Türkçe Sözlük'te 'peynir, et, balık, turşu, asma yaprağı vb. yiyeceklerin bozulmaması için içinde tutuldukları tuzlu su' olarak tanımlanmıştır. *Nişanyan Sözlük*'te kelimenin etimolojisiyle ilgili olarak şu kayıt düşünülmüştür: Lat. *sal* 'tuz'+*muria/muries* 'salamura, turşu' İt. *salamoria*/ Venedikçe *salamóra* 'tuzlu suya yatırma' Tü. *salamura*²³. Port. *salmourai* İsp. *salmuera*, Fr. *saumure*, İt. *salamoia*, Ar. *salamura*, *salāmūl*, Balkan dillerinde de *salamura* olarak geçer (Eren, 1999, s. 353).

2.7. İngilizce

İzmir'de nüfuzlu bir İngiliz kolonisi yaşamasına rağmen İngilizce ve Anglo-Sakson kültürü İzmir'de egemen konumda değildi. İngilizce, Amerikan ve Levanten okullarında öne çıkıyordu. 1848'de Bornova'da English College, Mr. Barkshire'ın 1852'de kurduğu Serbest Ticaret Okulu, Ermeni Mahallesi'nde bir İskoç okulu bulunuyordu. Bu okullarda pratik faydası gereği Fransızca ve Türkçe dışında yerel dillere de yer veriliyordu (Georgelin, 2008, s. 88). Amerikan Protestan misyonerlerinin ise Osmanlı İmparatorluğunda adım attıkları ilk yer İzmir'di. 1875'te şehirde yaşayan Mary West adındaki bir Amerikalı, kendi evinde *American Collegiate Institute for Girls*'ü kurdu, bu okul bir süre sonra Ermeni Mahallesi'nde *International American Collegiate Institute* adını alarak faaliyetlerini sürdürdü. 1920'lerin başında yaklaşık

²² 6 Temmuz 1898 tarihinde İtalyan Ticaret Mektebi'nde düzenlenen ve İtalyan çocuklarının okulda neden Osmanlı Türkçesi de öğrenmesi gerektiğine dair ödül töreninde yapılan konuşma metni için bkz. (Çelebi, 2007, s. 33).

²³ Ayrıca bkz. (Karaağaç, 2015, s. 698).

300 öğrenciye hizmet veriyordu. Bu okullarda İngilizce zorunlu, Rumca, Ermenice ve Fransızca seçmeli olarak veriliyordu (Georgelin, 2008, s. 90).

2.8. Almanca

İzmir’de Alman nüfusu, XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren görülmeye başlanır. 1889 yılı İngiliz konsolosluk raporlarına göre kentte 214 Alman vardır. 1904 yılında İzmir Alman cemaatinin Pastörü Ernst Steinwald, cemaate bağlı 108 Alman Protestan olduğunu aktarır (Pınar, 2013, s. 16-18). 1853 yılında kentte Pastör Theodar Fliedner öncülüğünde Alman Kız Okulu açılır. Okulda Almanca, Fransızca, Rumca, Ermenice ve İngilizce dersler verilse de temel eğitim dili Fransızca olmuştur. 1871-1891 yılları arasında eğitim dili Almancaya dönmüş ancak bu durum okula talebin düşmesine sebep olmuştur. Okul, 1919 yılında kentteki Alman kolonisi işgal güçleri tarafından ülkeden çıkarılana kadar faaliyetlerini sürdürür, bu dönemde Rumlara bırakılan bina, 1922 yangınıyla tamamen yok olmuştur (Pınar, 2013, s. 66-67). İkinci okul ise Pastör Axenfeld tarafından 1865 yılında açılan Alman Erkek Okulu (*Realschule*)’dur. Birkaç yıl faaliyet gösteren bu okulun ardından 1893 yılında Meyerstein tarafından Almanca eğitimin ön planda olduğu bir Alman Erkek Okulu daha açılmış ve savaş sonuna kadar varlığını sürdürmüştür (Pınar, 2013, s. 63/73).

2.9. Flemenkçe

Hollandalı tüccarlar tarafından daha çok Frenk Sokağı’nda konuşulan bir dildir. Tarihsel açıdan Flemenk, Avrupa’nın kuzeybatısında bugünkü Hollanda, Belçika’nın Flaman bölgesi, Lüksemburg ve bir kısmı Almanya’da kalan topraklara verilen isimdir. Flemenk dili şimdiki Belçika’da Flaman bölgesinin batısında yaşayanlar tarafından konuşulmaya devam etmektedir ve Batı Flamancası olarak adlandırılmaktadır. XVII. yüzyılın başlarından itibaren İzmir’de Hollandalı tüccarların bulunduğu ve yüzyılın ortalarından itibaren sayılarının arttığı bilinmektedir. Bu tüccarlar, ilk olarak limanda hanlarda ve topluca frenkhanelerde konakladılar. Daha sonra Venedik, Fransa, İngiltere ve Hollandalıların yaşadığı bölgeler Frenk Mahallesi olarak adlandırılmaya başladı. Hollandalılar bu bölgede sahil şeridinin hemen arkasında bugünkü Behçet Uz Çocuk Hastanesinin arkasında, Rum Hastanesi’ne yakın bir mevkide ikamet etmekteydiler. XIX. yüzyılda daha çok afyon ve tütün ticaretiyle ilgilenen Hollandalı tüccarlardan oluşan Hollanda

cemaatinin İzmir’de bir Protestan kilisesi, bir de hastaneleri bulunmaktaydı. Kilise, günümüze kadar gelebilmişse de hastaneleri 1922 yangınında yıkılmıştır²⁴.

2.10. İsveççe

İsveç ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkiler XVIII. yüzyıl başlarına uzanır. 1709 yılındaki Poltova Savaşı yenilgisinden sonra Osmanlı İmparatorluğuna sığınan İsveç Kralı XVII. Karl (Demirbaş Şarl), 1713 yılında ülkesine gönderilmek istenince Osmanlı ve İsveç arasında 1 Şubat 1713 günü Bender Çatışması olarak bilinen bir olay yaşanır²⁵. İsveççede *Kalabaliken i Bender* olarak adlandırılan ‘Bender Karmaşası’ sonrası ‘kalabalık’ kelimesi ‘gürültü ve hengâme’ anlamında Türkçeden İsveççeye geçmiştir (Alakom, 2014, s. 12). İzmir’de İsveç Konsolosluğu 1735 yılında açılmıştır. İzmir’de küçük bir İsveç kolonisi bulunmaktaydı. İsveç Akademisi’nin hazırladığı büyük sözlükte İsveç kaynaklarında geçtiği tespit edilen İzmir (Smyrna) ile ilintili oluşturulmuş birleşik sözcükler şunlardır: *Smyrna-duk* ‘İzmir örtüsü’, *Smyrna-fikon* ‘İzmir inciri’, *Smyrna-flor* ‘İzmir tülü’, *Smyrna-flossa* ‘İzmir dokuması’, *Smyrna-galläpple* ‘İzmir meşe palamudu’, *Smyrna-garn* ‘İzmir ipliği’, *Smyrna-knut* ‘İzmir düğümü’, *Smyrna-korint* ‘İzmir kuş üzümü’, *Smyrna-matta* ‘İzmir halısı’, *Smyrna-uli* ‘İzmir yünü’, *Smyrna-vete* ‘İzmir buğdayı’, *Smyrna-vin* ‘İzmir şarabı’, *Smyrna-väv* ‘İzmir dokuması, kumaşı’. *Smyrna* kelimesi 1922 yılında İsveç’in Göteborg şehrinde inşa edilen bir kiliseye de ad olmuştur: *Smyrnakyrkan* (Alakom, 2014, s. 100-101)²⁶.

1935 yılı nüfus sayımında İzmir’de İsveççe konuşan kişilerin sayısı 31 erkek ve 5 kadın olmak üzere toplam 36 kişi olarak saptanmıştır²⁷.

2.11. Muhacirlerin Konuştıkları Diller

Bu makalenin sınırlarını ve iddiasını hayli aşan ‘muhacirlerin dili’ meselesi sadece bir başlıkla sınırlı tutulacaktır. Zira İzmir’in dil yelpazesi içinde yer alan bu dilleri anmadan ‘İzmir’in dilleri’ başlığının eksik kalacağı düşünülmektedir.

²⁴ Savaş ve işgal yıllarında yabancı tüccarların bazıları İzmir’i terk etmişti ancak Lozan Antlaşması’nın imzalanmasının ardından gidenler geri dönmeye başladılar. Özellikle Yunanistan ile Türkiye arasındaki meselelerin çözümünde, nüfus mübadelesinin gerçekleşmesinde ve Yunanistan’daki Türklerin her türlü sorununda Hollanda Elçiliği ve Konsolosluklarının devrede olduğu bilinmektedir. Osmanlı Devleti zamanında yürütülen olumlu diplomatik ilişkilerin Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra da devam ettiği görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. (Yılmaz, 2012, s. 60/114/118).

²⁵ Osmanlı-İsveç ilişkilerine dair yayımlanan Türkçe kaynaklar arasında Bkz. (Kurat, 1943).

²⁶ Ayrıca *Smyrna* maddesi için bkz. *Svenska Akademiens Ordbok*, 1979.

²⁷ Bkz. Başvekâlet İstatistik Genel Müdürlüğü, Genel Nüfus Sayımı 20 İlk teşrin 1935, s. 137, 141.

İzmir'e Balkanlardan ilk muhacir kafilesi 1877 yılında gelmiştir. Takip eden yıllarda Dobruca, Dedeoğaç, Rumeli'nin diğer vilayetlerinden binlerce muhacir İzmir'e gelmiştir. 1891 yılında İzmir'e ulaşan muhacir sayısının 77 bini geçtiği bilinmektedir. İzmir'e ikinci büyük göç hareketi Yunanistan'ın Girit'i işgali sonrası 1897 yılında yaşanmış ve Giritli Müslümanlar, başta İzmir olmak üzere Anadolu'ya göç etmişlerdir (Serçe, 2018, s. 61-62). Balkan Savaşları (1912-1913) sonrası Arnavutluk, Trakya, Midilli, Sakız ve Girit ağırlıklı olmak üzere gelen Balkanlar'dan bir göç dalgası daha yaşanmış, son olarak 1923 yılında Lozan Antlaşması sonrası yaşanan mübadele ile Yunanistan'dan gelen Türklerden bazıları İzmir'e yerleşmişlerdir (Neumann ve Tamdoğan, 2009, s. 61-64).

Özetle İzmir'de XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Balkan dillerinden Bulgarca, Arnavutça, Makedonca, Boşnakça²⁸ ve Pomakçanın yanı sıra Tatarca²⁹, Çerkezce'nin de konuşulduğu belirtilmelidir. 1927 yılına gelindiğinde yapılan nüfus sayımına göre İzmir'de konuşulan diller ise şunlardır (Polat, 1994, s. 63-75):

•Türkçe	487,825
•Yahudice	16,800
•Rumca	7531
•Arnavutça	2260
•Fransızca	1726
•İtalyanca	1384
•Bulgarca	1368
•Kürtçe	1253
•Çerkezce	645
•Arapça	447
•Tatarca	101
•Ermenice	26
•Acemce	21

²⁸ İzmir'in Kemalpaşa ilçesine bağlı olan Halilibeyli Köyü, Boşnak muhacirlerin kurduğu bir köydür. Avusturya'nın Bosna Hersek'i ilhakıyla başlayan 1850'lerde başlayan ilk göç dalgası 1878 Berlin Antlaşması sonrası devam etmiştir. Ardından 1893'te Yugoslavya'dan gelen Boşnaklar nüfusu artırmıştır. Buranın yurt edinilmesinde tütün yetiştiriciliğine elverişli topraklar etkili olmuştur. Konuştukları dilin Türkçe olmaması uyum sağlama sürecinde birtakım zorluklar doğursa da Müslüman olmaları dolayısıyla şehre entegrasyonları mümkün olabilmiştir. Türkçeyi gittikleri okullarda öğrenmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. (Özgün ve Doğan, 2018, s. 25-43).

²⁹ Değirmendağı (Konak) Tatarların en yoğun yaşadığı yerlerden biridir. 1883 yılında Tatar muhacirleri İzmir'de Gerenlik Mahallesi adıyla bir mahalle kurmuş kısa sürede bu mahalle Gerenlik Karakuyu (hane sayısı: 256) ve Gerenlik Toynaktepe (hane sayısı 265) diye ikiye ayrılmıştır (Serçe, 2018, s. 63).

•Diğer 4249

Diğer diller arasında Makedonca, Boşnakça, Pomakça ile Roman dilleri de bulunmaktadır.

Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışmada, Doğu Akdeniz'in XVII. yüzyıldan XX. yüzyılın başına kadar çok kültürlü ve çok dilli şehirlerinden biri olan İzmir'de geçmişte konuşulan diller tespit edilmiş, zengin bir kültürel mirasın taşıyıcısı olan bu dillerden bazılarının İzmir diyalektine katkıları, dil-toplum ve dil-kültür eksenleri açısından bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmiştir. 'Smyrna'dan İzmir'e dönüşüm' ifadesi ile metaforik olarak Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde bir Akdeniz kenti olan Smyrna'nın bir Türk şehri olarak İzmir'e dönüşmesi kastedilmiştir. Nihayetinde bu süreçte çok kültürlü ve çok dilli kent yaşamı da dönüşmüştür. Bu dönüşümün gerekçelerinin tarihsel ve sosyopolitik açıdan çok katmanlı olduğu açıktır. Ancak özellikle XIX. yüzyılın sonlarından itibaren şehirde artan basın faaliyetleri ve okullaşmaya paralel olarak uluslaşma bilincinin öne çıktığı, yerli halkların İmparatorlukla bağlarının yavaş yavaş kopmaya başladığı görülmektedir. Yabancı dil öğretiminin ana merkezi okullardır ve görüldüğü üzere Fransızlara ait olmayan okullarda da Fransızca en çok öğretilen dildir. Türkçeyi, bazı okullarda sadece Osmanlı makamlarıyla ilişki kurmak isteyen, idari işler edinen ya da tarım ürünleri ihracatıyla ilgilenen gayrimüslimler öğrenmek zorundaydı. Artan okullaşma ile beraber 'dil'in de politik bir mesele olarak algılandığı ve müfredatın buna göre şekillendiği anlaşılmaktadır. Nihayetinde tüm okullarda ağırlıklı olarak Müslüman, Ortodoks, Katolik veya Protestanların dünya görüşü çocuklara aktarılmaktaydı. Dolayısıyla XIX. yüzyılın sonlarından itibaren ulusçu söylemin de yaygınlaşmasıyla İzmir'deki yerli kültür, köklü bir değişimden geçerek Osmanlı İmparatorluğu'na gittikçe yabancılaşmıştır.

Bu tarihsel realitenin doğal bir sonucu olarak İzmir'de geçmişte konuşulan dillerden bazıları bugün kaybolmaya yüz tuttuğundan "tehlikedeki diller" statüsünde yer almaktadır. Bu durum kentin somut olmayan kültürel mirası düşünüldüğünde bir 'yoksullaşma' olarak yorumlanabilir. Artık şöyle bir soru ile karşı karşıyayız: Bir zamanlar sokaklarında farklı dillerin konuşulduğu, farklı dillerde şarkıların söylendiği, farklı dillerde kavga edildiği, farklı dillerde uzlaşıldığı bu şehrin geçmişinin kaydını tutan dilleri nasıl hatırlayabiliriz ve elde kalan son kırıntıları nasıl koruyabiliriz? Calvet'in (2010, s. 78) vurguladığı gibi ödünçlemeler denen ve jeolojik katmanlar gibi tarihlendirebildiğimiz dil fosillerinin farklı toplumlar arasındaki tarihi ilişkilere tanıklık ettiğini biliyoruz. Akdeniz havzasına hükmetmiş, bu coğrafyada

yaşamış tüm medeniyetlerin dilleri kültürel bir miras olarak değerlendirilmelidir. Nitekim yaklaşık 300 yıl boyunca tüm gerilimlere rağmen farklı kültürlerin birlikte yaşayabilme tecrübeleri düşünüldüğünde İzmir şehrinin, kültürel farklılıkları kabullenme konusunda tıpkı Doğu Akdeniz'deki Beyrut, Mısır, İstanbul, İskenderiye gibi şehirlerde rastlanan boyutta zengin bir kültürel mirasa sahip olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Yunan işgali ardından 1922 sonrası İzmir'in modern bir Türk şehri olarak inşasında da bu kökler şüphesiz etkili olmuştur.

İzmir'de konuşulan diller arasındaki alışveriş ve bu dillerin birbirleri arasındaki ödünçlemeler, kültürel çeşitliliğin boyutlarını gözler önüne seren en kıymetli delillerdir.

Kısaltmalar

Ar.	Arapça
Erm.	Ermenice
Fr.	Fransızca
İt.	İtalyanca
Lat.	Latince
Port.	Portekizce
Rum.	Rumca
Yun.	Yunanca

Kaynakça

- Achladi, E. (2009). Savaştan Yunan İdaresine: Kozmopolit Smyrna'nın Sonu. Derleyen: M.-C. Smyrnelis *İzmir 1890-1930 Unutulmuş Bir Kent Mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar* içinde (s. 217-218). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aksoy, E. (2015). Başlangıcından Günümüze Türkiye'deki Fransız Okulları. *Synergies, Turquie*, 8, 29-46.
- Alakom, R. (2014). *İstanbul ve İzmir'de İsveç İzleri (1730-1930)*. İstanbul: Avesta Yayıncılık.
- Arslan, H. (2016). Geçmişten Günümüze İzmir Yahudileri: Yerleşme, Kurumsallaşma Süreci ve Mevcut Durum. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, (Yahudilik Özel Sayısı)*, 5(2), 197-224.

- Aytaçlar, N. (2017). Unutulmuş Bir Sos: Garum. Ed. Espagne M., Demir, G., Verger, S., Aydemir P. *Geçmişten Günümüze İzmir Beşerî ve Kültürel Etkileşimler Uluslararası Sempozyum Bildirileri 4-7 Kasım 2015 İzmir içinde* (s. 19-23). İzmir: Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Balta, E. (2012). *Gerçi Rum İsek De Rumca Bilmez Türkçe Söyleriz Karamanlılar ve Karamanlıca Edebiyat Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Baltazzi, A. Galdies G. ve Poulimenos G. (2012). *A Lexicon Of Smyrneika (İzmir Rumcası Sözlüğü)*. İzmir Ticaret Odası Kültür Sanat Vakfı Yayınları.
- Başvekâlet İstatistik Genel Direktörlüğü, *Türkiye Nüfusu 20 İlk Teşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı*. Ankara: Ulus Yayınevi.
- Baykara, T. (1974). *İzmir Şehri Tarihi*. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.
- Beyru, R. (2011). *19. Yüzyılda İzmir Kenti*. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Bora, S. (2021). *Birinci Juderia İzmir'in Eski Yahudi Mahallesi*. İstanbul: Gözlem Yayıncılık.
- Bora, S. (2016). İzmir'de Yahudi Kültürel Mirası: İbranice Yazıtlar, *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 15-36.
- Calvet, L.-J. (2010). *Akdeniz Dillerimizin Denizi*. İstanbul: Monografi Yayınları.
- Câvid, İ. (2010). *Aydın Vilayeti Salnamesi* (R. 1307 / H. 1308). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Cuinet, V. (1894). *Turquie d'Asie*. Cilt 3. Paris: Ernest Leroux.
- Cyrstal, D. (2010). *Dillerin Katli*. (G. Cansız, Çev.). İstanbul: Profil Yayıncılık.
- Çelebi, M. (2007). 19. Yüzyılda İzmir'de İtalyan Cemaati. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 22(1), 19-51.
- Dankoff, R (1995). *Armenian Loanwords in Turkish*. Wiesbade: Harrassowitz.
- Derin, Z. (2020). İzmir-Yeşilova Höyüğü. *İzmir Araştırmaları Dergisi*, 12, 1-10.
- Doğer, E. (2020). *İzmir'in Smyrna'sı Paleolitik Çağdan Türk Fethine Kadar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eberhard, David M., Gary F. Simons, and Charles D. Fennig (2023). *Ethnologue: Languages Of The World*. Twenty-sixth edition. Dallas, Texas: SIL International. Online version: <http://www.ethnologue.com>.

- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eren, H. (1995). Türkçedeki Ermenice Alıntılar Üzerine. *Türk Dili*, 2(524), 859-904.
- Fischer, S. R. (2010). *Dilin Tarihi* (Çev. Muhtesim Güvenç). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Georgelin, H. (2018). *Geç Dönem Osmanlı Smyrnası'nda Ermenilerin Toplumlararası İlişkileri*. R.-G. Hovanissian (Ed.). *Tarihi Kentler ve Ermeniler İzmir içinde* (s. 195-209). İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Georgelin, H. (2008). *Smyrna'nın Sonu İzmir'de Kozmopolitizmden Milliyetçiliğe*. İstanbul: Birzamanlar Yayıncılık.
- Goffman, D. (2000). *İzmir ve Levanten Dünya*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Hewsen, R. H. (2018). Ege'deki Ermeniler: Smyrna. R.-G. Hovanissian (Ed.). *Tarihi Kentler ve Ermeniler İzmir içinde* (s. 49-64). İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Hovannisian, R. (2018). Ermeni İzmir. R.-G. Hovanissian (Ed.). *Tarihi Kentler ve Ermeniler İzmir içinde* (s. 9-18). İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Kahane, H. ve Tietze, A. (1988). *The Lingua Franca In The Levant*. İstanbul: ABC Kitabevi.
- Karaağaç, G. (2015). *Türkçenin Alıntılar Sözlüğü*. İstanbul: Akçağ Yayınları.
- Karaağaç, G. (2008). *Türkçe Verintiler Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kechriotis, V. (2009). Yunan Smyrna'sı: Cemaatlerden Tarihi Pantheon'una. M.-C. Smyrnelis (Yay. haz.). *İzmir 1890-1930 Unutulmuş Bir Kent Mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar içinde* (s. 73-89). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kharatian, A. (2018). Ortaçağ'dan Tanzimat Dönemi'ne Kadar İzmir Ve Ege Bölgesindeki Ermeniler. R.-G. Hovanissian (Ed.). *Tarihi Kentler ve Ermeniler İzmir içinde* (s. 65-92). İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Kurat, A. N. (1943). *XII. Karl'ın Türkiye'de Kaldığı Zamana Ait Metinler ve Vesikalar*. İstanbul: Rıza Koşkun Matbaası.
- Kütükoğlu, M. (2000). *İzmir Tarihinden Kesitler*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Merguerian, B. (2018). İzmir'de Misyonerlerin Ermenice Yayıncılık Faaliyetleri. R.-G. Hovanissian (Ed.). *Tarihi Kentler ve Ermeniler İzmir içinde* (s. 141-168). İstanbul: Aras Yayıncılık.

- Mildanoğlu, Z. (2017). *İzmir Ermenileri Ege Kıyılarının Yitip Gitmiş Sakinleri*. İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Minnassian, A. T. (2009). Ermeniler: Küçük Bir Cemaatin Dinamizmi. M.-C. Smyrnelis (Yay. haz.). *İzmir 1890-1930 Unutulmuş Bir Kent Mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar* içinde, (s. 91-106). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nahum, H. (2009). Bir Fotoğrafa Bakarken: 1900 Yılında Smyrna'da Bir Yahudi Ailesi. M.-C. Smyrnelis (Yay. haz.). *İzmir 1890-1930 Unutulmuş Bir Kent Mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar* içinde, (s. 107-122). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Neumann, C. ve Tamdoğan, I. (2009). Bilinmeyen Bir Cemaatin Portresi: Müslümanlar Fikret Yılmaz'la Söyleşi. M.-C. Smyrnelis (Yay. haz.). *İzmir 1890-1930 Unutulmuş Bir Kent Mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar* içinde (s. 61-71). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nişanyan, S. (t.y.). Sefarad. *Nişanyan Sözlük-Çağdaş Türkçenin Etimolojisi*. Erişim tarihi: 23.01.2024, <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/sefarad>
- Oxford University (1885-1900). *Oxford Dictionary Of National Biography*. London.
- Özeçoğlu, H. (2009). Modernleşme Sürecinde İzmir'de Müslim ve Gayrimüslimlerin Eğitimine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım (1856-1908). (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Özeçoğlu, H. (2008). Modernleşme Sürecinde İzmir'de İtalyanların Eğitimi. *ÇTTAD*, 7(16-17), 3-18.
- Özgün, C. ve Doğan, Ç. (2018). Anadolu'ya Boşnak Göçleri ve İzmir Halilbeyli Köyü, *Uluslararası İzmir Göç ve Mübadele Sempozyumu Bildiri Kitabı*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Pınar, İ. (2001). *Hacılar, Seyyahlar, Misyonerler ve İzmir, Yabancıların Gözüyle Osmanlı Dönemi'nde İzmir, 1608-1918*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Pınar, İ. (2013). *Osmanlı Dönemi'nde İzmir'de Bir Cemaat İzmir'de Alman İzleri*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi.
- Polat, S. (1994). 1927 Nüfus Sayımı ve İzmir. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 63-75.
- Rolleston, G. (2010). *İzmir 1856*. F. Yılmaz (Yay. haz.). (U. Kocabaşoğlu, Çev.). İzmir: İzmir Ticaret Odası Yayınları.

- Serçe, E. (2018). İzmir’de Göçlerle Değişen Yerleşim Düzeni ve Yaşam. *Uluslararası İzmir Göç ve Mübadele Sempozyumu Bildiri Kitabı*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Sevinçli, E. (2019). *İzmir Basın Tarihi Gazeteler, Dergiler*. İzmir Büyükşehir Belediyesi.
- Smyrnelis, M. C. (2009). Dekorun Arka Yüzü. M.-C. Smyrnelis (Yay. haz.). *İzmir 1890-1930 Unutulmuş Bir Kent Mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar* içinde (s. 197-207). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Svenska Akademiens Ordbok* (1979). Smyrna. Erişim tarihi: 23.01.2024
<https://www.saob.se/artikel/?seek=smyrna&pz=2>
- Şarhon, K. G. (2015). Judeo-Espanyol / Ladino: Türkiye Yahudilerinin Dili. *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Ansiklopedisi* (C. 7, s. 122-125). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Şirin, H. (2017). İzmir Musevilerinin Ağzları ve Smirneika’dan Türkçeye Katkılar. M. Espagne, G. Demir, S. Verger ve P. Aydemir (Ed.). *Geçmişten Günümüze İzmir Beşerî ve Kültürel Etkileşimler Uluslararası Sempozyum Bildirileri* (4-7 Kasım 2015) içinde (s. 387-392). İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Tietze, A. (2016). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2024). *Derleme Sözlüğü*. Erişim tarihi: 24.01.2024
<https://sozluk.gov.tr/>
- Umar, B. (1999). *İzmir 1950*. İstanbul: Boyut Yayınları.
- Vaux, B. (2018). İzmir’in Ermeni Lehçesi. R. G. Hovanissian (Ed.). *Tarihi Kentler ve Ermeniler İzmir* içinde (s. 123-140). İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Yentürk, N. (2022). *Ayaküstü İzmir Sokak ve Fırın Lezzetleri*. Oğlak.
- Yılmaz, F. (2012). *İzmirli Hollandalılar ve İzmir-Hollanda Ticari İlişkileri*. İzmir: İzmir Ticaret Odası Yayınları.
- Yılmaz, F. (2007). *Cama Yazılan Tarih*. İzmir: İzmir Ticaret Odası Yayınları.
- Yılmaz, F. ve Yetkin, S. (2003). *İzmir Kartpostalları 1900*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Summary

Dubbed the 'Little Paris of the East', Izmir was one of the important centers of Mediterranean trade from 17th century to mid-1930s. Since the social structure of 'port cities' did not consist only of local elements, Izmir had a cosmopolitan social structure accordingly (Yılmaz, 2007, p. 132). The enormous historical and cultural heritage created by the multicultural environment which permeated the texture of the city can be observed in very few cities within the borders of the Ottoman Empire. This was undoubtedly effective in the process of construction of Izmir as a modern Turkish city after 1922. Within this context, 'transformation from Smyrna to Izmir' metaphorically refers to the transformation of Smyrna, a Mediterranean city within the borders of the Ottoman Empire, into Izmir as a Turkish city. However, the literature regarding the languages as cultural heritage and the relationship between these cultures in terms of language is quite limited. However, the exchange between languages and discovering the borrowings between each other is a key to grasp the internal dynamics of a city. Therefore, studying the dialectology and lexicography would be an important contribution to the area. As Calvet emphasizes (2010, p. 78), language fossils, called borrowings, which can be historicized like geological layers, witnessed to historical relationships within and among different societies as a matter of fact. This context tells the linguists that the languages of all civilizations that have long been dominated the Mediterranean basin should be evaluated and examined thoroughly as a cultural heritage. Therefore, languages spoken in Izmir and the borrowings among these languages can be considered as evidences that reveal the significant dimensions of cultural diversity.

During the mid-19th century, the majority of the population in Izmir spoke Turkish, considering that all of the Turks, who constituted one third of the population, as well as the merchants of other ethnic groups were speaking Turkish. Different languages such as Italian and French were widely used in commercial relations. Yet, it has been considered that Europeans prefer to speak Greek in daily work. It should also be noted that French was used by a significant part of the merchants during this period, while English was very rarely known by the lower classes since it was not taught in schools. Jews use a defective mixture of Spanish and Turkish. Moreover, Armenian is spoken by the Armenian community, yet very few non-Armenians used the Armenian language (Rolleston, 2010: 51-52). In the 19th century, street names in Izmir were mostly Turkish, Greek, and French. Within the Greek neighborhoods, it is predominantly Greek and French (Beyru, 2011, p. 116). Workplace signboards were generally used in Greek, Turkish, French, Italian and Armenian. To sum, until the beginning of the 20th century, it is known that Turkish, Greek, Armenian, Ladino (Judeo-Spanish), Frankish (Italian, English, Dutch, German, Swedish) were widely used in the city, as well as French was the common language of communication in trade. Furthermore, with the second half of the nineteenth century, it is understood that Balkan languages were widely spoken such as Bulgarian, Albanian, Macedonian, Bosnian and Pomak. It should also be noted that Tatar and Circassian languages were also started to be used by the late 19th century. As for the historical sources, Newspapers can be seen as the most important source of knowledge. In addition to French, there were newspapers which have also been published in Turkish, Greek, Armenian and Ladino languages (Sevinçli, 2019). These sources allow for the tracking of languages spoken through their content understanding the social, cultural, and political environment of the 19th century Izmir.

This research will allow understanding the historical process and cultural texture that created this language heritage. Methodologically, the languages that have been found to have been spoken in Izmir from past to present will be evaluated. It is therefore aimed to draw attention to the relationship between these languages and Turkish from a historical perspective. Moreover, it would be significant to reveal the contributions of some of these languages to the Izmir dialect from a more holistic approach than the existing literature bypassed in terms of language-society and language-culture axes. Furthermore, this study ultimately aimed to present a preliminary study for the language atlas of Izmir, which has not yet been studied thoroughly, by investigating the different languages of those who came to the city through migration, especially from the Balkans and the Caucasus especially after the second half of the 19th century.